

10. Баганець О. Переваги та недоліки нового Кримінального процесуального кодексу України. Пропозиції щодо внесення змін та доповнень до проекту нового Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.yuricom.com/ua/consultation/faq/?id=10787.
11. Справа «Загородній проти України» (заява № 27004/06) : рішення Європейського Суду з прав людини від 24.11.2011 р. // Офіційний вісник України. — 2012. — 18 трав. — Ст. 1330.
12. Справа «Шабельник проти України» (заява № 16404/03) : рішення Європейського Суду з прав людини від 19.02.2009 р. // Офіційний вісник України. — 2009. — 9 листоп. — Ст. 2855.

Анотація

Лычко В. С. Деякі аспекти правової допомоги за новим кримінальним процесуальним законодавством України. — Стаття.

Стаття присвячена особливостям надання правової допомоги в контексті змін, що відбулися в законодавстві України з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: правова допомога, інститут правової допомоги, безоплатна правова допомога, надання правової допомоги, суб'єкти надання правової допомоги.

Анотация

Лычко В. С. Некоторые аспекты правовой помощи по новому уголовному процессуальному законодательству Украины. — Статья.

Статья посвящена особенностям предоставления правовой помощи в контексте изменений, которые произошли в законодательстве Украины с принятием Уголовного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: правовая помощь, институт правовой помощи, бесплатная правовая помощь, предоставление правовой помощи, субъекты предоставления правовой помощи.

Summary

Lychko V. S. Some aspects of legal aid on a new criminal judicial legislation of Ukraine. — Article.

The article is devoted the features of grant a legal aid in the context of changes which happened in the legislation of Ukraine with acceptance of the Criminal judicial code of Ukraine.

Keywords: legal aid, an institute of the legal aid, free legal aid, grant a legal aid, subjects of grant a legal aid.

УДК 343.13

С. О. Пшенічко

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ОСКАРЖЕННЯ ТА РОЗГЛЯДУ СКАРГ У ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

КПК України 2012 р. значно реформував процедуру розгляду та вирішення скарг у досудовому провадженні. Так, главою 26 КПК закріплено рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування; строк подання скарги, її повернення або відмова відкриття провадження; правові наслідки подання скарги; порядок розгляду скарг під час досудового розслідування; рішення слідчого судді за результатами розгляду скарг. Суб'єктом розгляду та вирішення цих скарг визначено слідчого суддю — суддю суду першої інстанції, до повноважень якого належить

здійснення у порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні (п. 18 ст. 3 КПК 2012 р.). Крім того, ч. 5 ст. 284 прямо передбачає право заявника та потерпілого оскаржити прокурору постанову слідчого про закриття кримінального провадження. У кримінально-процесуальній доктрині неодноразово зверталася увага, що оскарження у досудовому кримінально-процесуальному провадженні здійснюється на основі певних загальних положень (загальних умов, загальних рис).

У літературі питанням, пов'язаним із формулюванням та систематизацією цих положень, присвячені дослідження таких вчених, як О. М. Артамонов, В. Л. Будніков, І. І. Зарева, В. І. Летучих, Г. В. Федотова та ін. Однак несуперечливої системи загальних положень (умов, рис) оскарження у досудовому провадженні, що ґрунтувалася б на положеннях КПК України 2012 р., немає; наявні наукові дослідження цієї проблематики носять фрагментарний характер та ґрунтуються, як правило, на положеннях КПК 1960 р., КПК РФ або законодавстві СРСР.

Саме тому формулювання та систематизація загальних положень оскарження та розгляду скарг у досудовому провадженні є метою цієї статті.

У доктрині є пропозиції щодо виділення системи рис (положень, умов) оскарження. Так, В. І. Летучих виділяє такі основні риси оскарження у досудових стадіях кримінального процесу: право подання скарги кожним, права і законні інтереси якого порушені; відсутність спеціально встановленої законом форми і виду скарги; звільнення громадян від грошових витрат у зв'язку з поданням скарги; право на оскарження рішення, дії або бездіяльності будь-якої посадової особи, яка здійснює кримінальне судочинство; вільний вибір мови, якою подається скарга; недопущення переслідування за подання скарги; незалежність рішення прокурора від факту подання скарги [1, 14]. В. Л. Будніков формулює такі правила оскарження дій та рішень слідчого: свобода оскарження; відсутність обов'язкової форми скарги; ревізійний порядок розгляду скарги; оптимальний режим перевірки скарги та прийняття по ній рішення [2, 10]. О. М. Артамонов до основних рис оскарження дій та рішень органів розслідування, прокурора у досудових стадіях кримінального процесу як процесуального інституту оскарження відносить: свободу оскарження; можливість прокурора при вирішенні скарги вийти за межі поставлених у ній питань; недопустимість розгляду скарги особою, дії та рішення якої оскаржуються; недопустимість переслідування за подання скарги; мотивованість винесеного у скарзі рішення [3, 11]. Г. В. Федотова зазначає, що основними рисами оскарження процесуальних дій і рішень та бездіяльності органів дізнання є такі: свобода оскарження; гарантування; демократизм; відсутність обов'язкової форми скарги; обов'язковість прийняття і розгляду скарги; ревізійний порядок розгляду скарги; оптимальний режим перевірки скарги і прийняття по ній рішення [4, 67]. І. І. Зарева виділив основні ознаки сучасного інституту оскарження дій, рішень (бездіяльності) прокурора у кримінальному процесі, до яких відніс свободу оскарження, гарантованість оскарження, демократизм оскарження, право суб'єкта

викласти скаргу у вільній письмовій або усній формі, обов'язковість прийняття і розгляду скарги, ревізійний порядок розгляду скарги [5, 6-7].

Однак виділення подібних рис є спірним з огляду на те, що вищевказаними вченими оскарження у даному випадку розуміється і у значенні кримінально-процесуального інституту. Проте традиційним у кримінальному процесі є виділення загальних умов (загальних положень) саме певного напрямку або частини кримінально-процесуальної діяльності. Так, наприклад, у літературі виділяються загальні умови провадження у стадіях кримінального процесу як ознаки цих стадій [6, 115; 7, 97-98]. КПК 1960 р. закріплює основні положення досудового слідства та загальні положення судового розгляду; КПК 2012 р. указує на загальні положення досудового розслідування та загальні положення судового розгляду.

Таким чином, доцільно розмежовувати дві системи загальних положень: 1) загальні положення оскарження як кримінально-процесуальної діяльності із подання скарги та 2) загальні положення діяльності прокурора та слідчого судді із розгляду скарг (контрольно-наглядового провадження у досудовому провадженні).

Оцінюючи існуючі доктринальні розробки щодо рис оскарження, слід зазначити, що виділені у літературі такі основні риси оскарження, як право подання скарги кожним, права і законні інтереси якого порушені; відсутність спеціально встановленої законом форми і виду скарги; звільнення громадян від грошових витрат у зв'язку з поданням скарги; право на оскарження рішення, дії або бездіяльності будь-якої посадової особи, яка здійснює кримінальне судочинство; вільний вибір мови, якою подається скарга; недопущення переслідування за подання скарги [1, 14] є не окремими загальними положеннями оскарження, а гарантіями реалізації свободи оскарження.

Що стосується системи загальних положень контрольно-наглядового провадження у досудовому провадженні, то вона у літературі досліджувалася лише у частині загальних умов судової перевірки скарг; зокрема, до цих умов було віднесено підсудність скарг; строки оскарження; повноваження судді по скарзі, що надійшла до суду; межі дослідження судом матеріалів досудового провадження при перевірці скарг [8, 20-27]. Не з усіма із висловлених доктринальних позицій можна беззаперечно погодитися.

Проблемним є коректне найменування, що визначає обсяг та межі розгляду та вирішення скарги. У ряді досліджень вказується на ревізійний порядок розгляду скарги [2, 10; 4, 67; 5, 7]. О. М. Артамонов, заперечуючи цей підхід, обґрунтовує думку, що будь-яких ревізійних початків у перевірці скарги прокурором чи судом немає. Правило, що виділяється стосовно «ревізійного порядку перевірки скарги», обумовлює не що інше, як можливість органу чи посадової особи, що перевіряє скаргу, вийти за межі предмета поданої скарги, розглянути та дати у своєму рішенні оцінку тим обставинам, питання про які у скарзі не містилося, що у досудовому провадженні більш властиве розгляду скарги прокурором. Таким чином, О. М. Артамонов формулює назву відповідної риси як «можливість прокурора при вирішенні скарги вийти за межі по-

ставлених у ній питань» [3, 11-12]. І. Р. Дочія як загальну умову судової перевірки скарг виділяє межі дослідження судом матеріалів досудового провадження при перевірці скарг [8, 27].

Оцінюючи ці доктринальні позиції, слід відмітити те, що за кримінальним процесуальним законодавством України складно зробити висновок про ревізійність порядку розгляду скарги або його відсутність. КПК 1960 р., як і КПК 2012 р., прямо не закріплює, чи може прокурор або суддя, слідчий суддя вийти за межі вимог скарги. Але, як уявляється, це пов'язано із тим, що у КПК 1960 р. та КПК 2012 р. відсутні вимоги до скарг у досудовому провадженні (хоча у літературі є ряд пропозицій щодо необхідності нормативного формулювання цих вимог [9]), і тому складно робити висновок про можливість виходу за межі вимог скарги тоді, коли скаржник не зобов'язаний формулювати ці межі. Таким чином, відповідне загальне положення контрольно-наглядного провадження у досудовому провадженні коректніше іменувати «межі дослідження при розгляді та вирішенні скарг».

Із цим загальним положенням тісно пов'язане питання про активність слідчого судді при розгляді скарги, зокрема: чи вправі він за власної ініціативи витребувати додаткові матеріали чи повинен обмежитися дослідженням матеріалів, наданих скаржником, його захисником, представником та слідчим, прокурором? Чи має право слідчий суддя викликати свідків за власної ініціативи? Стаття 306 КПК це питання не регламентує, а загальні положення щодо судового розгляду не дають можливості дати однозначну відповідь на це питання. КПК прямо не передбачає того, що «слідчий суддя вправі витребувати матеріали за своєю ініціативою» [10, 654].

Якщо указати на регламентацію цього питання при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, то КПК передбачає, що слідчий суддя має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання (ч. 4 ст. 151, ч. 3 ст. 156, ч. 4 ст. 172, ч. 4 ст. 193 КПК). Вважаємо, цей підхід є виправданим. Здійснення функції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні вимагає певної активності слідчого судді для встановлення законності, обґрунтованості та справедливості обмеження цих прав. Це стосується і вирішення слідчим суддею скарг, бо, оцінюючи перелік рішень, дій та бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені у досудовому провадженні (ст. 303 КПК), можна стверджувати, що ці рішення, дії та бездіяльність стосуються конституційних прав особи та найбільш важливих процесуальних прав учасників кримінального провадження. Враховуючи значимість цих прав та загальне конституційне положення про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, не можна заперечувати необхідність певної активності слідчого судді при розгляді та вирішенні скарг. Тобто слідчий суддя не повинен обмежуватися дослідженням лише поданих сторонами матеріалів, що обґрунтовують скаргу або заперечення проти неї. Слід повністю погодитися із зауваженням

О. Г. Шило, що обмеження пізнавальної діяльності судді виключно дослідженням доводів скарги є тим шляхом, який веде до формального судового контролю, що взагалі не здатний виконати свого соціального призначення [11, 328].

Слід зазначити, що Пленум ВС РФ у п. 12 Постанови «Про практику розгляду судами скарг у порядку ст. 125 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації» від 10.02.2009 р. указав, що при підготовці до розгляду скарги суддя витребує за клопотанням осіб, які беруть участь у судовому засіданні, чи за власної ініціативи матеріали, що стали підставою для рішення або дії посадової особи, а також інші дані, необхідні для перевірки доводів скарги; як зазначив М. О. Колоколов, ця вказівка припускає активну роль судді у процесі [12, 12].

За загальним правилом, активність слідчого судді у встановленні законності та обґрунтованості повинна обмежуватися доводами та вимогами скарги, однак виняток може бути встановлено лише для випадків, коли суддя при розгляді скарги виявляє істотні порушення вимог КПК (тобто тих порушень, які перешкодили чи могли перешкодити ухвалити законне та обґрунтоване рішення), оскільки судовий контроль має епізодичний та факультативний характер і потребує ініціації з боку зацікавлених осіб, його призначенням є вирішення кримінально-процесуальних конфліктів, що виникли у досудовому провадженні.

Обов'язковість прийняття і розгляду скарги як загальне положення контрольно-наглядового провадження у досудовому провадженні. За КПК 1960 р. сутність цього положення полягала у тому, що прокурор зобов'язаний прийняти та розглянути скаргу в усіх випадках оскарження дій, рішень та бездіяльності органу дізнання, дізнавача, слідчого, начальника слідчого відділу при провадженні у кримінальній справі: КПК 1960 р. не містив жодних винятків щодо оскарження дій слідчого, дій та рішень органу дізнання. При цьому розгляд скарги повинен відбуватися у межах територіальної та інстанційної компетенції прокурора. За КПК 1960 р. зацікавлена особа може оскаржити до суду будь-яку дію, бездіяльність, рішення органу дізнання, дізнавача, слідчого, начальника слідчого відділу, але розгляд скарги по суті, в залежності від предмета скарги, відбуватиметься або в окремому провадженні у порядку невідкладеного судового контролю, або вже у стадіях попереднього розгляду справи суддею або стадії судового розгляду (відстрочений судовий контроль) (ч. 4 ст. 110, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК). Крім того, обов'язок прийняття скарги КПК 1960 р. покладав і на слідчого: у відповідності до ч. 3 ст. 234, слідчий зобов'язаний протягом доби направити прокуророві скаргу, що надійшла до нього, разом із своїми поясненнями.

КПК 2012 р. у ч. 1 ст. 303 закріплює перелік рішень, дій та бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування. Однак, враховуючи положення ч. 2 цієї ж статті — «скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314-316 цього Кодексу»,

можна указати, що фактично закріплено перелік рішень, дій та бездіяльності слідчого або прокурора, скарги на які можуть бути розглянуті слідчим суддею під час досудового розслідування. Щодо розгляду скарг прокурором, то у КПК 2012 р. відсутня загальна норма, що передбачала б оскарження дій слідчого прокурору: лише ч. 5 ст. 284 передбачає постанову слідчого про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором за скаргою заявника, потерпілого.

Обов'язковість прийняття і розгляду скарги за КПК обмежена не тільки переліком дій, рішень, бездіяльності, що можуть бути оскаржені у досудовому провадженні, а й можливістю повернення слідчим суддею скарги (якщо скаргу подала особа, яка немає права подавати скаргу; якщо скарга не підлягає розгляду в цьому суді; якщо скарга подана після закінчення строку, передбаченого ч. 1 ст. 304, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або слідчий суддя за заявою особи не знайшов підстав для його поновлення) та відмови у відкритті провадження за скаргою (якщо скарга подана на рішення, дію чи бездіяльність слідчого, прокурора, що не підлягає оскарженню).

Що стосується оптимального режиму перевірки скарги і прийняття по ній рішення, то, на думку Г. В. Федотової, він передбачає наявність таких пов'язаних між собою ознак: інстанційність, скарга проходить певні етапи. Так, відповідно до ст. 234 КПК України, особа, яка проводить дізнання (дізнавач), зобов'язана занести зміст усної скарги до протоколу або прийняти письмову скаргу і направити її прокурору зі своїми поясненнями й матеріалами кримінальної справи; реальний строк розгляду скарги; відбиття результатів розгляду скарги в матеріалах кримінальної справи; ознайомлення з провадженням по скарзі зацікавлених осіб. Особа має право бути присутньою при розгляді скарги [4, 77-78].

Однак складно погодитися із тим, що ознайомлення з провадженням по скарзі зацікавлених осіб та положення про те, що особа має право бути присутньою при розгляді скарги, є елементом оптимального режиму перевірки скарги та прийняття по ній рішення. Враховуючи тенденції гуманізації кримінального судочинства, що засновані на міжнародних та європейських стандартах прав людини, правозахисний характер оскарження у кримінальному судочинстві, а також конституювання провадження із розгляду та вирішення скарг у досудовому провадженні як окремого провадження, діяльність у межах якого поділяється на етапи, та специфічне коло суб'єктів провадження, статус яких має бути належним чином врегульований, слід виділяти окреме загальне положення — забезпечення прав зацікавлених осіб при розгляді та вирішенні скарги.

Це загальне положення проявляється у системі правових положень, що визначають кримінально-процесуальний статус суб'єктів контрольно-наглядного провадження у досудовому провадженні, тобто їх права, обов'язки, відповідальність; необхідність повідомлення про ці права; необхідність забезпечення реалізації цих прав.

КПК 1960 р. не передбачав, чи необхідно роз'яснювати скаржникам права та обов'язки при зверненні зі скаргою. А, наприклад, ч. 4 ст. 125 КПК РФ прямо закріплює, що суддя роз'яснює особам, які з'явилися у судовому засіданні, їх права та обов'язки. Роз'яснюючи цю норму, Пленум Верховного Суду РФ у п. 13 Постанови № 1 «Про практику розгляду судами скарг у порядку ст. 125 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації» від 10 лютого 2009 р. передбачив, що судді слід роз'яснити особам, які з'явилися за викликом, їх права та обов'язки, зокрема їх право брати участь у судовому засіданні: заявляти відводи, клопотання, подавати документи, знайомитися з позицією інших осіб, давати з цього приводу пояснення. Заявнику, крім того, надається право обґрунтувати свою скаргу та виступити із реплікою.

КПК 2012 р., закріплюючи у ч. 1 ст. 306 відсылну норму до правил судового розгляду, ліквідує цей недолік, оскільки правилами судового розгляду, зокрема ст. 345, передбачається повідомлення про права і обов'язки особам, які беруть участь у судовому розгляді.

Висновки. Таким чином, можна підвести певні підсумки проведеному дослідженню проблематики загальних положень оскарження та розгляду скарг у досудовому провадженні.

До загальних положень оскарження слід віднести: свободу оскарження; належний суб'єкт оскарження; належний предмет скарги; межі оскарження. Загальними положеннями контрольно-наглядного провадження у досудовому провадженні є наступні: обов'язковість прийняття і розгляду скарги; недопустимість розгляду скарги особою, дії, бездіяльність та рішення якої оскаржуються; межі дослідження при розгляді та вирішенні скарги; оптимальний режим перевірки скарги і прийняття по ній рішення; забезпечення прав зацікавлених осіб при розгляді та вирішенні скарги; предмет доказування при розгляді та вирішенні скарги.

Література

1. Летучих В. И. Конституционный принцип обжалования в досудебных стадиях советского уголовного процесса / В. И. Летучих. — Омск, 1981. — 68 с.
2. Будников В. Л. Обжалование действий и решений следователя / В. Л. Будников. — Волгоград, 1990. — 64 с.
3. Артамонов А. Н. Обжалование действий и решений органов расследования в досудебных стадиях российского уголовного процесса : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 [Электронный ресурс] / А. Н. Артамонов. — Омск, 2003. — Режим доступа : law.edu.ru/book/book.asp?bookID=126892.
4. Федотова Г. В. Оскарження дій та рішень міліції як органу дізнання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. В. Федотова. — К., 2008. — 228 с.
5. Зарева І. І. Оскарження дій та рішень прокурора у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / І. І. Зарева. — К., 2011.
6. Михайленко А. Р. О сущности и значении стадии советского уголовного процесса // Вопросы уголовного процесса : межвуз. науч. сб. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1977. — Вып. 1. — С. 114-120.
7. Кіцен Н. В. Загальні умови провадження як ознака стадії кримінального процесу // Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез міжнар. наук. конф. «Дев'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 12-13 листоп. 2010 р.) : у 4 ч. — Хмельницький : Вид-во Хмельницьк. ун-ту упр. та права, 2010. — Ч. 4 : Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес. Криміналістика. Судова експертиза. — С. 97-98.

8. Дочия И. Р. Современные проблемы института судебной проверки жалоб на действия (бездействие) и решения должностных лиц органов предварительного расследования, прокурора : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. Р. Дочия. — М., 2009.
9. Валігура Д. М. Про структуру та зміст скарги на рішення, дії чи бездіяльність органу досудового розслідування та прокурора // Правові та політичні проблеми сучасності : матеріали наук.-практ. конф. (Луцьк, 22 квіт. 2012 р.). — К. : ФОП Ліпкан О. С., 2012. — С. 84-85.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. — К. : Юстініан, 2012. — 1224 с.
11. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України / О. Г. Шило. — Х. : Право, 2011. — 472 с.
12. Колоколов Н. А. Стадии оперативного судебного-контрольного производства // Уголовный процесс. — 2009. — № 9. — С. 8-16.

Анотація

Пшенічко С. О. Загальні положення оскарження та розгляду скарг у досудовому провадженні. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду питань, пов'язаних із визначенням системи загальних положень оскарження як кримінально-процесуальної діяльності із подання скарги та загальних положень діяльності прокурора та слідчого судді із розгляду скарг.

Ключові слова: скарга, оскарження, досудове провадження, прокурор, слідчий суддя.

Аннотация

Пшенічко С. А. Общие положения обжалования и рассмотрения жалоб в досудебном производстве. — Статья.

Статья посвящена рассмотрению вопросов, связанных с определением системы общих положений обжалования как уголовно-процессуальной деятельности по подаче жалобы и общих положений деятельности прокурора и следственного судьи по рассмотрению жалоб.

Ключевые слова: жалоба, обжалование, досудебное производство, прокурор, следственный судья.

Summary

Pshenichko S. O. General provisions of appeals and review in the pre-trial proceedings. — Article. The article deals with the issues related to the definition of the general provisions of appeal as the criminal procedure of the complaint and to the general provisions of the prosecutor and the investigating magistrate review.

Keywords: complaint, appeal, pre-trial proceedings, prosecutor, investigating magistrate.